
ՀԱՄԼԵՏ ՄԱԼԽԱՍԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
(Ծննդյան 70 և գիտամանկավարժական գործունեության
40-ամյակի առթիվ)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Նորագույն պատմության բաժնի վարիչ, Գավառի պետական համալսարանի Պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հակետ Մալխասի Հարությունյանը հանրապետության ճանաչված պատմաբան-մանկավարժներից է, բոլորում է նրա ծննդյան 70 և գիտամանկավարժական գործունեության 40-ամյակը: Այս ծանրակշիռ հոբելյանները նա դիմավորում է պատմագիտության բնագավառում ունեցած լուրջ ներդրումով և մանկավարժական մեծ վաստակով: Իրավամբ, կարելի է հավաստել, որ անվանի պատմաբանն ակադեմիական վերոհիշյալ ինստիտուտի և ուսումնական հաստատության հիմնասյուններից է, որտեղ աշխատում է համապատասխանաբար 40 և շուրջ 25 տարի:

Վաստակաշատ պատմաբանը ծնվել է 1948 թ. սեպտեմբերի 25-ին Հայկական ԽՍՀ Սևանի շրջանի (այժմ՝ ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի) Լճաշեն գյուղում՝ ծառայողի ընտանիքում: 1954–1966 թթ. սովորել և ավարտել է Լճաշենի միջնակարգ դպրոցը, իսկ 1973 թ. ավարտել է Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետը:

Հ. Հարությունյանը 1969–1978 թթ. Սևանի շրջանի Գեղամավան և Լճաշեն գյուղերի միջնակարգ դպրոցներում աշխատել է որպես պատմության ուսուցիչ, ապա՝ ուսումնական մասի վարիչ: 1978 թ. հունիս-դեկտեմբերին ավագ գիտաշխատող է եղել Հայաստանի ազգագրության պետական թանգարանում, 1978 թ. դեկտեմբերից՝ ԳԱ պատմության ինստիտուտում՝ նախ Հին դարերի պատմության բաժնում, իսկ 1979 թ. կեսերին տեղափոխվել է Հոկտեմբերյան հեղափոխության և սոցիալիստական շինարարության պատմության բաժին:

Հայաստանի խորհրդային ժամանակաշրջանի պատմության խորագիտակ մասնագետ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Ղազախեցյանի ղեկավարությամբ Հ. Հարությունյանը 1982 թ. պաշտպանել է թեկնածուա-

կան ատենախոսություն [“Հայկական ՄՍՀ բանվոր դասակարգը սոցիալիզմի ամրապնդման և զարգացման ժամանակաշրջանում (քանակը, կազմը, ստեղծագործական ակտիվությունը)”], իսկ 1991 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն (“Հայաստանի բանվոր դասակարգը 1940–1950-ական թվականներին”): 2005 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Հ. Հարությունյանը փորձառու վարչական աշխատող է. 1994 թ. մինչ օրս Գավառի պետական համալսարանի Պատմության ամբիոնի վարիչն է: 2003–2005 թթ. կատարել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Հայաստանի Առաջին Հանրապետության պատմության բաժնի վարիչի պարտականությունները, իսկ 2010 թ. հուլիսից Նորագույն պատմության բաժնի վարիչն է: Նա Պատմության ինստիտուտի և Գավառի պետական համալսարանի Գիտական խորհուրդների, ՀՀ ԲՈՀ-ի 004 “Հայոց պատմություն” մասնագիտական խորհրդի անդամ է:

Չափազանց լայն է պրոֆ. Հարությունյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը: Նա ուսումնասիրություններ է հրատարակել հին ու միջին դարերի¹, նոր և նորագույն ժամանակաշրջանների տարբեր հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Մյուս հանդերձ, նրա գիտական վաստակը մեծապես դրսևորվել է Հայաստանի XIX և XX դարերի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում՝ ժողովրդագրական գործընթացներ, հասարակության սոցիալ-դասակարգային կառուցվածք, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիր, Նոր Բայազետի գավառի պատմություն և այլն: Հեղինակ է 6 մենագրության և շուրջ 100 հոդվածի:

Խորհրդային Հայաստանի բանվոր դասակարգի պատմությանը նվիրված մենագրություններում² Հ. Հարությունյանը համակողմանի վերլուծում է 1938–1960 թթ. (խորհրդային տարիներին այս ժամանակահատվածը բնորոշվում էր իբրև “սոցիալիզմի ամրապնդման և զարգացման ժամանակաշրջան”) ՀԽՍՀ բանվոր դասակարգի քանակական ու որակական, սեռատարիքային և ազգային կազմի փոփոխությունները, գործնական ակտիվությունը, Հայկոմկուսի կողմից բանվորների շրջանում իրականացվող գաղափարական աշխատանքները և հարակից այլ հարցեր: Հարկ է փաստել, որ այդ ժամանակաշրջանով զբաղվող մաս-

¹ Տե՛ս 10-րդ դարի նորահայտ վիճակի արձանագրություն Գեղարքունիքի մարզի (Սևանի ենթաշրջան) Վարսեր գյուղից.– Գավառի պետական համալսարանի գիտական հոդվածների ժողովածու, Գավառ, 2000, № 4, էջ 25–27, Լճափ գյուղը և նրա նորահայտ արձանագրությունները.– Նույն տեղում, էջ 28–32, Բշտիկունի – Լճաշեն (հնագույն ժամանակներից մինչև 2006 թ.)– Նույն տեղում, 2007, № 9, էջ 31–38:

² Տե՛ս Հայկական ՄՍՀ բանվոր դասակարգը սոցիալիզմի ամրապնդման և զարգացման ժամանակաշրջանում (քանակը, կազմը), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, 158 էջ, Հայաստանի բանվոր դասակարգը (1938–1960 թթ.), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987, 245 էջ:

նագետների համար նշյալ ուսումնասիրություններն առայսօր կարևոր և օգտակար են:

Արցախյան հարցի վերագարթոնքի և, հատկապես, Արցախյան պատերազմի շրջանում հայ պատմագիտության համար առանցքային խնդիր էր հիմնահարցի համակողմանի ուսումնասիրությունն ու քարոզչական դաշտում աղբրեջանական կեղծիքների բացահայտումը: 1980-ական թվականների վերջերից հայ պատմաբանները բազմաթիվ ուսումնասիրություններ են հրատարակել Արցախի պատմության վերաբերյալ: Այդ աշխատանքների շարքում կարևոր տեղ ունի Հ. Հարությունյանի «Լեռնային Ղարաբաղը 1918–1921 թթ.» մենագրությունը³, ուր լուսաբանված է այդ ժամանակահատվածում Արցախում հայկական իշխանության մարմինների ձևավորման գործընթացը, երկրամասի հայության համագումարները, թուրք և աղբրեջանցի նվաճողների դեմ համառ պայքարը, Անտանտի տերությունների ու Խորհրդային Ռուսաստանի քաղաքականությունը, Լեռնային Ղարաբաղը Խորհրդային Աղբրեջանին բռնակցելու գործընթացը: Պատմաբանների կողմից այս աշխատությունը, իրավամբ, համարվում է արցախյան թեմատիկայով հայրենական պատմագիտության առանցքային ուսումնասիրություններից մեկը:

Պատմական երևույթների ընկալման առումով ամեննին էական չէ հանրության համար ակնհայտ դարձնել ներկայի գերազանցությունն անցյալի նկատմամբ, առավել կարևոր է ապագայի կանխագագողությունը: Պատմությունը երբեք չի ընդունում դժվարությունը որպես արդարացում: Սա անչափ կարևոր նկատառում է: Պատմության ճանապարհին մեր կորցրածն ավելի շատ է, քան գտածը: Բայց այդ քիչն էլ շատ ավելի թանկ է, քան այն, ինչ կար և այսօր չկա: Իսկ եղածի կայացման ընթացքը, որի ամբողջական շարունակությունն է ներկան, հարկ է, որ գիտակցվի մեր կողմից: Ահա այս նպատակի իրագործման ճանապարհին Հ. Հարությունյանի երկար տարիների աշխատանքի արդյունքը՝ Երևանի նահանգի Նոր Բայազետի գավառի ամբողջական պատմությունը (1828–1930 թթ.), կարևոր քայլ է: Հրապարակի վրա են հեղինակի «Նոր Բայազետի գավառը 1828–1913 թթ.», «Նոր Բայազետի գավառը 1914–1920 թթ.» և «Նոր Բայազետի գավառը 1920–1930 թթ.» հիմնարար մենագրությունները⁴: Այս աշխատություններում հարուստ աղբյուրագիտական նյութի օգտագործմամբ ներկայացված է գավառի պատմությունը՝ սկսած Արևելյան Հայաստանը Ռուսա-

³ Տե՛ս Լեռնային Ղարաբաղը 1918–1921 թթ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1996, 299 էջ:

⁴ Տե՛ս Նոր Բայազետի գավառը 1828–1913 թթ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2008, 294 էջ, Նոր Բայազետի գավառը 1914–1920 թթ. Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, 434 էջ, Նոր Բայազետի գավառը 1920–1930 թթ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, 278 էջ:

կան կայսրությանը միանալուց մինչև 1930 թ. Խորհրդային Հայաստանում գավառների փոխարեն շրջանների ստեղծումը: Ընդգրկուն է բարձրացված հարցերի շրջանակը՝ նորագրավյալ երկրամասի վարչաժողովրդագրական հիմնահարցը Ռուսաստանի ռազմավարության համատեքստում, գավառի վարչատարածքային կառուցվածք, ժողովրդագրական տեղաշարժեր, բնակչության թվաքանակ, ազգային, էթնոդավանաբանական, սեռատարիքային, սոցիալ-տնտեսական, հոգևոր-եկեղեցական, կրթամշակութային, Հայոց ցեղասպանությունից մազապուրծ արևմտահայ փախստականների ու որբերի՝ գավառում տեղավորման, նրանց խնամքի կազմակերպման աշխատանքներ, Հայաստանի Հանրապետության և Խորհրդային Հայաստանի կազմում գավառի ունեցած դերի ու նշանակության և այլ բնույթի հարցեր, որոնց խոր ու համակողմանի վերլուծությունը ստեղծում է Նոր Բայազետի գավառի ամբողջական պատկերը: Նկատենք, որ այս խնդիրները լուսաբանվում են Արևելյան Հայաստանի, հաճախ նաև Անդրկովկասի պատմության համապատկերի վրա:

Երևույթների զարգացման ներքին պատճառական կապերի բացահայտման ընթացքում խիստ կարևորվում են տարբեր ժամանակներն ու հանգամանքները միմյանց համադրելու, փաստական հարուստ նյութը շրջանառության մեջ դնելու հաջողված փորձերը: Այս դեպքում էլ ընդհանուր շարադրանքում օգտագործված բազմաթիվ վավերագրերի, իրողությունների գործածությունն ու տարածաշրջանի մասին ամբողջական ժողովրդագրական պատկերի ստեղծումը, որն անգնահատելի է ընդգրկման ծավալով ու խորքով, չի դառնում այս աշխատությունների միակ արժանիքը: Մեզ համար խիստ կարևոր է այս ամբողջական համակարգված նյութերից, տեքստից վերացարկված գաղափարը, իսկ դա այն է, ինչ անհրաժեշտ է սերունդներին:

Արժևորելով “Նոր Բայազետի գավառը 1828–1913 թթ.” վերնագրով մենագրության նշանակությունը՝ պ. գ. դ., պրոֆ. Ա. Մ. Հակոբյանը իր գրախոսականում գրում է. “Աշխատանքը բազմակողմանի է, այն ոչ միայն պատմագիտական ուսումնասիրություն է, այլև ինչ որ տեղ նաև ազգագրական, հնագիտական, պատմաաշխարհագրական, նույնիսկ տնտեսագիտական թեքում ունի և այնքան հարուստ է բազմազան նյութերով, որ միաժամանակ կարող է փաստաթղթերի և նյութերի յուրօրինակ տեղեկատու ժողովածուի դեր կատարել նման խնդիրներով զբաղվող ուսումնասիրողների համար: ... Մենագրության արժեքը շատ ավելի են մեծացնում հեղինակի կողմից կազմված մի քանի տասնյակի հասնող վիճակագրական տարաբնույթ աղբյուրները: Փաստական վավերագիր, կամերալ և վիճակագրական այլ նյութերի հիման վրա թվերի լեզվով ցույց են տրված ներգաղթի ողջ գործընթացը, էթնոժողովրդագրական տեղաշարժերը, մասնավորապես հայ տարրի ու հայկական բնակավայրերի թռիչ-

քային աճի դինամիկան⁵: Մեկ այլ՝ «Նոր Բայազետի գավառը 1920–1930-ական թթ.» աշխատության մասին նույն հեղինակը գրում է. «Քննարկվող աշխատության գիտական արժեքը մեծանում է նրանով, որ հեղինակը բավարարվել է ոչ թե ազգաբնակչության տեղաշարժերի, գյուղատնտեսության և ֆաբրիկագործարանային արդյունաբերության զարգացման, դպրոցական-կրթական ու մշակութային շինարարության և այլ ոլորտներում սոսկ փաստեր արձանագրելով, այլ աղբյուրագիտական-վիճակագրական ցաքուցրիվ տվյալների համակարգման միջոցով, տրնաջան հաշվարկների հիման վրա կազմել է ընդհանուր թվով 14 աղյուսակ և կատարել դրանցից բխող վերլուծություններ ու ընդհանրացնող եզրահանգումներ: Գրքի վերջում բերված է նաև 4 ցուցակներից բաղկացած հավելված⁶»:

Ի դեպ, Նոր Բայազետի մասին անվանի պատմաբանի այս հատորները կարող են սեղանի գիրք լինել յուրաքանչյուր գեղարքունիքցու համար, նաև նախադեպ դառնալ Հայաստանի այլ տարածաշրջանների պատմությունը շարադրողների համար:

Ինչևէ. պրոֆ. Հարությունյանն այժմ հրատարակության է պատրաստում «Երևանի նահանգը 1849–1917 թվականներին» վերնագրով մենագրությունը, ուր ուսումնասիրվում են նահանգի ստեղծման, նրա վարչատարածքային կառուցվածքի, հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային զարգացման հիմնահարցերը: Այս նահանգի պատմությունը պատմագիտության կողմից մինչ օրս չի ենթարկվել համապարփակ հետազոտության: Այն ունի մեկ այլ, շատ կարևոր արժանիք. հիմնահարցի լուսաբանումը նաև քաղաքական է, ունի հույժ արդիական նշանակություն, երբ մեր հարևանները փորձում են «սպացուցել», որ Երևանի նահանգն ի սկզբանե եղել է մուսուլմանաբնակ և միայն 1828–1830 թթ. պարսկահայերի ու արևմտահայերի վերաբնակեցումից հետո է հայկական դարձել: Այս տեսակետից հիմնահարցի ուսումնասիրությունը ճանաչողական մեծ արժեք է ստանում, այն է՝ իրական փաստերով ներկայացնել նահանգի էթնոժողովրդագրական օտարացման պատճառները: Աստիճանաբար բնիկները դուրս են մղվել կամ էլ անգթորեն սահմանափակվել է նրանց հայրենիքը:

Հ. Հարությունյանը սկզբունքային պատմաբան և բարեխիղճ գիտական դեկավար է: Նրա դեկավարությամբ թեկնածուական ատենախոսություններ են պաշտպանել շուրջ մեկ տասնյակ երիտասարդներ, եղել է թեկնածուական և դոկտորական մի շարք ատենախոսությունների ընդդիմախոս: ՀՀ ԳԱԱ պատ-

⁵ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2008, № 2, էջ 256–257:

⁶ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2016, № 1, էջ 239:

մության ինստիտուտի կողմից հրատարակության պատրաստված “Հայոց պատմության” նոր ակադեմիական հրատարակության IV հատորի երկու գրքերում (որից վերջինի պատասխանատու խմբագիրն է) տեղ են գտել նաև անվանի պատմաբանի հեղինակած տեքստերը: Նա ուսումնական դասագրքերի համահեղինակ է:

Մեր հոբելյարը մանկավարժական-դասախոսական աշխատանքի շուրջ 40 տարվա կենսագրություն ունի: Բացի Գավառի պետական համալսարանից, նա դասախոսել և հատուկ դասընթացներ է վարել նաև Երևանի պետական, Հայաստանի ագրարային, Հայաստանի տնտեսագիտական, Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվան մանկավարժական և “Հրայր Աճառյան” համալսարաններում: Վերջին տարիներին նա “Հայոց պատմության հիմնահարցեր” խորագրով հատուկ դասընթաց է կարդում ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի “Միջազգային հարաբերություններ” մասնագիտությամբ մագիստրանտների համար: Վերոնշյալ ուսումնական հաստատություններից մի քանիսում, նաև Վանաձորի պետական համալսարանում բազմիցս եղել է պետական ավարտական քննական հանձնաժողովի նախագահ:

Հ. Հարությունյանը մասնակցել է հայագիտական միջազգային բազմաթիվ գիտաժողովների, նախագահել է դրանց տարբեր մասնաճյուղերը, հանդես է եկել ուշագրավ զեկուցումներով:

Տարիներ ի վեր շփվելով, աշխատելով մեր ավագ գործընկերոջ հետ՝ համոզվել ենք, որ նա իր քաղաքացիական, մարդկային ու բարոյական անուրանալի արժանիքներով՝ պարզությամբ, բարությանբ, ձեռք մեկնելու պատրաստակամությամբ, սրտացավ վերաբերմունքով մեծ հեղինակություն է վայելում ընկերական ու գիտական-մտավորական միջավայրում: Ավելացնենք նաև, որ Հ. Հարությունյանն ընտանիքի նվիրյալ է, հոգատար ամուսին, երկու զավակների հայր, ունի չորս թոռ:

Սրտանց շնորհավորելով գիտության անխոնջ մշակ Հ. Հարությունյանի հոբելյանը՝ նրան ցանկանում ենք քաջառողջություն, երջանկություն և ստեղծագործական բեղմնավոր գործունեությամբ լեցուն կյանք:

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ,
ՀԱՄՈ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ